

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

A.	Εισαγωγή	13
B.	Μία μεταφρασμένη «μονόπρακτος κωμωδία» και δύο καβαφικές παρωδίες	31
Γ.	Με πυρήνα ποδοσφαιρικό: Τα ευνοϊκώς προσκειμένα	49
	α. Ποιήματα	51
	β. Δοκίμια και μαρτυρίες	81
	γ. Διηγήματα	96
	δ. Μυθιστορήματα	119
Δ.	Τα αρνητικώς διακείμενα – Τα βασισμένα σε μεταφορές και παρομοιώσεις – Τα περιφερειακά ...	135
	α. Άγχος και «αθλιότης»	138
	β. Μεταφορές – παρομοιώσεις: αρνητικές συνδηλώσεις και θετικός επιτονισμός	173
	γ. Το ποδόσφαιρο στη νοηματική περιφέρεια	213
E.	Επιλογικό σημείωμα	233
ΣΤ.	Παράρτημα: Το ποδόσφαιρο σε στίχους τραγουδιών	239
	Βιβλιογραφία - Διαδικτυογραφία	259
	Ευρετήριο προσώπων	283

Α. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η φιλοσοφία του αθλητισμού έχει αναπτυχθεί σε μεγάλο βαθμό και δίνει πολύ ενδιαφέροντα πορίσματα, που αγκαλιάζουν τον αθλητισμό και ως ατομικό βίωμα, και ως κοινωνική δυναμική, και ως παγκόσμιο θέαμα. Αυτό συμβαίνει κυρίως όταν η φιλοσοφία του αθλητισμού παρακολουθεί τη δυναμική εξέλιξη του αθλητικού φαινομένου,¹ προσπαθώντας να αποκολληθεί από την ιδεολογική φόρτιση του δεκάτου ενάτου αιώνα, που

1. Βλ., ενδεικτικά, τα σχετικά με τη φιλοσοφία του αθλητισμού επισημονικά δημοσιεύματα στα διεθνή περιοδικά *The Sport Journal*, *Journal of Human Sport and Exercise*, *International Journal of Sports Science & Coaching*, *Journal of the Philosophy of Sport*. Από τα ελληνικά επιστημονικά περιοδικά, έχουν υπερβεί την εικοσαετία έκδοσης τα *Αθλητική Ψυχολογία*, *Φυσική Αγωγή και Αθλητισμός*, *Αθλητική Επιστήμη: Θεωρία και Πράξη*, *Άθληση & Κοινωνία*, *Αθλητική Απόδοση & Υγεία*, *Φυσική Αγωγή – Αθλητισμός & Υγεία*, *Φυσική Αγωγή & Sports*. Βλ. Μιχάλης Γκαλμποκίνης, *Αξιολόγηση της επίδρασης ελληνικών επιστημονικών περιοδικών Φυσικής Αγωγής & Αθλητισμού*, μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Θεσσαλονίκη-Τρίκαλα, ΑΠΘ-ΤΕΦΑΑ, 2006, σ. 15. Πρόσφατα (τχ. 1, Φεβρουάριος 2023), άρχισε να εκδίδεται από το Πανεπιστήμιο Κρήτης και η περιοδική έκδοση *Αθλητισμός και Κοινωνικές Επιστήμες*. *Greek Journal of Sport and Social Sciences*. Η διεθνής περιοδική επιθεώρηση *Soccer and Society*, όπως διαβάζουμε στο ηλεκτρονικά αναρτημένο editorial της έκδοσης (βλ. <https://www.researchgate.net/journal/Soccer-and-Society-1466-0970>), φιλοδοξεί να καλύψει επιστημονικά τις ποικίλες όψεις του λαοφιλέστερου αθλήματος στον κόσμο: «*Soccer and Society* is the first international journal devoted to the world's most popular game. It will cover all aspects of soccer

συμπυκνωνόταν και στο παλαικό «Αρχαίο Πνεύμα αθάνατον, αγνέ πατέρα / του ωραίου, του μεγάλου και τ' αληθινού».² Ως ειδικότερη και τείνουσα προς την αυτονόμηση παράμετρος, έχει αναπτυχθεί και η φιλοσοφία του ποδοσφαίρου, όπως αυτή εκφράζεται και διαμέσου της λογοτεχνίας, αλλά και μέσω της επιστημονικής πραγματείας, ιστορικής, κοινωνιολογικής, φιλολογικής, φιλοσοφικής. Ως γνωστόν, το φιλοσοφείν είναι μια διαδικασία επαγωγική και αφαιρετική, που προσπαθεί να διανύσει τον ανάντη δρόμο³ από το συγκεκριμένο προς τη γενίκευση, φτάνοντας σε μια καθολίκευση των αρχών, των νόμων, αλλά και των βαθύτερων εσοχών –συναισθηματικών και διανοητικών– του προς διερεύνησιν τομέα. Το πεδίο της μελέτης μας καθορίστηκε από την ελληνική ποδοσφαιρική λογοτεχνία του εικοστού αιώνα και από το πώς μέσα από αυτήν, με ταυτόχρονη εξέταση των όρων φιλολογικού και ειδολογικού προσδιορισμού της, αναδύονται όψεις της φιλοσοφίας του

globally from anthropological, cultural, economic, historical, political and sociological perspectives».

2. «Ο Ολυμπιακός ύμνος» γράφτηκε από τον Κωστή Παλαμά και μελοποιήθηκε από τον Σπυρίδωνα Σαμάρα επ' αφορμή της αναβίωσης των Ολυμπιακών Αγώνων, το 1896. Το ποίημα ανθολογείται έως και σήμερα στα σχολικά βιβλία λογοτεχνίας: Βλ. *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (Α' Γυμνασίου) – Βιβλίο μαθητή (Εμπλουτισμένο)*: http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2228/Keimena-Neoellinikis-Logotechnias_A-Gymnasiou_html-empl/index09_01.html.

3. Ας μας επιτραπεί να σημειώσουμε ότι η κατάσταση φιλοσοφικών απόψεων για οποιοδήποτε θέμα με εχέγγυα σοβαρότητας –και ειδικότερα ακαδημαϊκής σοβαρότητας– προϋποθέτει κοπιώδη μελέτη και υψηλόβαθμη έρευνα. Η «φιλοσοφία» τού «ό,τι θυμάμαι χαίρομαι», καθώς και των δήθεν βαθυστόχαστων ιδεών, που είναι θολές και ακατάληπτες ή υποκρύπτουν κάτω από εντυπωσιακές πομφόλυγες τις μεγαλύτερες κοινοτοπίες, δεν συγκροτεί ουσιαστική φιλοσοφική συνεισφορά, παρότι ενίοτε ενδύεται τον μανδύα της «υψηλόφρονος» φιλοσοφίας, συνοδευόμενη ορισμένες φορές και από ακαδημαϊκές δάφνες.

ποδοσφαίρου, απόψεις, δηλαδή, για τον ρόλο του ποδοσφαίρου ως προσωπικού και κοινωνικού βιώματος και ως παράγοντα που διακρίνεται στις υπαρκτικές ταλαντώσεις των συγγραφέων και, συνακόλουθα, των αναγνωστών.

Δεν εστιάσαμε το βλέμμα σε αποδεικτικά δοκίμια, αρθρωμένα στη γλώσσα της πραγματείας, γιατί, ενώ αναντίρρητα εμπλουτίζουν το σώμα της νεοελληνικής γραμματείας, δεν εμπεριέχουν, τουλάχιστον ως προς τη στοχοθεσία των συγγραφέων τους, την επιδίωξη της συγκινησιακής έντασης και της συναισθηματικής δυναμικής, η οποία δυνάμει εσωκλείεται σε κείμενα που διεκδικούν τη λογοτεχνική ταυτότητα. Επιπρόσθετα, εκλαμβάνοντας τον όρο «παραλογοτεχνία» χωρίς την παραμικρή αρνητική συνδήλωση αλλά με ετυμολογική μόνον αποσαφήνιση (= κείμενα που βρίσκονται δίπλα στη λογοτεχνία), δεν εντάξαμε στη μελέτη μας τα πολυάριθμα κείμενα ανθρώπων του ποδοσφαίρου (προπονητών,⁴ παλαιών αθλητών,⁵ δημοσιογράφων με ειδικευση στο ποδόσφαιρο⁶). Ο λόγος είναι απλός:

4. Βλ., ενδεικτικά, Νίκος Αλέφαντος, *Από τη φτώχεια στην αναγνώριση*, Αθήνα, Φυκίρης, 1985· Γιάτσεκ Γκμοχ, *Έξι χρόνια στο Ελλάδα*, επιμ. Τάσος Μπούρας – Γιώργος Αρκουλής, Αθήνα, Καρρέ, 1985.

5. Βλ., δειγματοληπτικά, δύο βιβλία με έρευνα και επιμέλεια Κώστα Δ. Μπλιάτκα (*Της ζωής μου το παιχνίδι. Γιώργος Κούδας*, Θεσσαλονίκη, Ιανός, 2005 και *Ο Ψηλός. Η επίσημη αυτοβιογραφία του Αντώνη Αντωνιάδη*, Αθήνα, Μοτίβο, 2007), καθώς και το λεύκωμα: Νίκος Σαργκάνης, *Ιστορίες σε τίτλους*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2003.

6. Ξεπερνούν το χρονικό άνωμα της μελέτης μας, μια και εκδόθηκαν στις αρχές του εικοστού πρώτου αιώνα, αλλά θέλουμε να τιμήσουμε με μια, έστω φευγαλέα, αναφορά ορισμένα βιβλία που γράφτηκαν για το ποδόσφαιρο από δημοσιογράφους. Εμπνευσμένα και με σαφή αγάπη προς το άθλημα: το βιβλίο του Ηλία Καφάογλου, *Σημειώσεις στο ημίχρονο. Κείμενα για την κουλτούρα του ποδοσφαίρου*, Αθήνα, Ύψιλον/Βιβλία, 2010· το βιβλίο του Θανάση Κ. Κάππου, *Το ποδόσφαιρο και η Αριστερά. Ιστορίες μέσα και έξω από τα γήπεδα*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2015· το βιβλίο των Νίκου Μπογιόπουλου και Δημήτρη Μηλάκα, *Μια θρησκεία χωρίς απίστευτους*:

γι' αυτούς το ποδόσφαιρο δεν συνδέεται βιωματικά ή μεταφορικά με φιλοσοφικές ή λογοτεχνικές διερωτήσεις για την ανθρώπινη ζωή· είναι η ίδια η ζωή, αταλάντευτα, αναμφισβήτητα, κατηγορηματικά. Κατά τούτο, εκφράζουν την «αλήθεια» τους με συγγνωστή μερικότητα, χωρίς να πολυνοιάζονται για την αναπόδραστη φιλοσοφικά διανοητική πορεία από το ειδικό και συγκεκριμένο προς το γενικό και καθολικευμένο, όπως η φιλοσοφία του ποδοσφαίρου απαιτεί, είτε ως λογοτεχνική έκφραση είτε ως γενικότερη συγγραφική δοκιμή. Μελετήσαμε, επομένως, ποιήματα, διηγήματα, μυθιστορήματα, θεατρικά έργα, μαρτυρίες και χρονικά με λογοτεχνική δύναμη και υπαρκτική προέκταση, καθώς και στοχαστικά δοκίμια, των οποίων οι συναισθηματικοί αναπαλμοί λογοτεχνικής φόρτισης και υφής δεν είναι δυσδιάκριτοι.

Επιμένοντας να αξιοποιούμε τον όρο «ποδοσφαιρική παρα-λογοτεχνία» χρηστικά και όχι απαξιωτικά, σκιαγραφούμε ένα πεδίο που δεν μπορούμε να προσεγγίσουμε, αφού δεν διαθέτουμε το υπόβαθρο και το απαιτούμενο εύρος ερευνητικής ματιάς. Το συγκεκριμένο πεδίο βρίσκεται δίπλα στις καταξιωμένες από τον θεωρητικό και λογοτεχνικό κανόνα νόρμες των κειμενικών ειδών, τα οποία λίγες σειρές παραπάνω σημειώσαμε

Ποδόσφαιρο, Αθήνα, ΚΨΜ, 2016. Ξεχωρίζουν, επίσης, τα βιβλία του αγαπητού φίλου Γιώργου Αρκουλή: *Μεταξύ τιμής και ντροπής. Ιστορική προσέγγιση στο έπος του Γουέμπλεϊ*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2004· *Το Στάδιο Καραϊσκάκη αφηγείται* (σε συνεργασία με τον Δημήτρη Α. Καπράνο), Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2004· *10 μικροί μύθοι στο ελληνικό ποδόσφαιρο*, Αθήνα, Αθλότυπο, 2006· *Τριάντα χρόνια επαγγελματικό ποδόσφαιρο*, Αθήνα, Τόπος (Μοτίβο Εκδοτική), 2009· *Ιστορία γράφουν και οι δεύτεροι... Ενενήντα χρόνια Εθνικός Πειραιώς*, Αθήνα, Εντύπωση, 2015· *Οι Πανιώνιοι δεν πλύνουν ποτέ*, Αθήνα, Τόπος (Μοτίβο Εκδοτική), 2020. Αξιοσημείωτο και με σελίδες υψηλόβαθμης συναισθηματικής δυναμικής είναι και το βιβλίο του Βαγγέλη Κουκούλογλου για τον ιστορικό Πανελευσινιακό: *Τα Στάχνα της Ψυχής*, Ελευσίνα, Δήμος Ελευσίνας, 2021.

ότι θα μας απασχολήσουν. Οι σελίδες των αθλητικών εφημερίδων ενσωματώνουν αρκετά κείμενα ποδοσφαιρικής παραλογοτεχνίας, αλλά ενδεχομένως και ποδοσφαιρικής λογοτεχνίας (δείγματος χάριν, οι «περιπέτειες» ποδοσφαιρικού-αστυνομικού χαρακτήρα ήταν κατά τις δεκαετίες του 1950 και του 1960 συγγραφική μόδα, ιδιαίτερα ανθούσα στις σελίδες του αθλητικού Τύπου). Κάτι ανάλογο ανιχνεύεται και στα πολυάριθμα τεύχη ποδοσφαιρικών περιοδικών που περιέχουν κείμενα αλλά και κόμικς: *Αετός των γηπέδων* και *Οι μεγάλοι του ποδοσφαίρου μας* (δεκαετία του 1950), *Γκρέκο, ο ήρωας των γηπέδων* (δεκαετία του 1960, πρώτο τεύχος: 30 Απριλίου 1959), *Φίλαθλος* (δεκαετία του 1970), *Μπαλλαδόρος* (ξεκινά στα μέσα της δεκαετίας του 1970), *Γκολ* (δεκαετία του 1980) και αρκετά άλλα.⁷ Είναι, επίσης, ευνόητο ότι χρειάζονται ξεχωριστές και ειδικές προσεγγίσεις για όψεις του ποδοσφαίρου που άπτονται του λογοτεχνικού φαινομένου, αλλά ταυτόχρονα το διαπερνούν, εισχωρώντας στην περιοχή της κοινωνικής ανθρωπολογίας (οι παραδοσιακότεροι επιμένουν και σήμερα να την ονομάζουν «λαογραφία»), των εικαστικών και των πλαστικών τεχνών ή και της μουσικής (συνθήματα και αυτοσχέδια άσματα οπαδών, γκράφιτι και εικαστικά δρώμενα, τραγούδια –λαϊκά, κυρίως– για τους ποδοσφαιρικούς συλλόγους και τους «θριάμβους» τους κ.ά.).

Το ότι το ερευνητικό μας πεδίο προσδιορίστηκε χρονικά από τον εικοστό αιώνα οφείλεται σε δύο λόγους: (α) Η έναρξη της ελληνικής ποδοσφαιρικής λογοτεχνίας, με κείμενα από τα οποία αναδύονται και στοιχεία φιλοσοφίας του ποδοσφαίρου, εντοπίζεται στο 1930, στο μεταίχμιο δηλαδή δύο δεκαετιών που υπήρξαν σύνθετες και πολυπαραγοντικές ως προς την εξέλιξη

7. Βιβλιογραφικό οδηγό και για την ελληνική ποδοσφαιρική παραλογοτεχνία αποτελεί το μεγάλο ερανοστικού μόχθου βιβλίο του Κυριάκου Δ. Κάσση *Ελληνική παραλογοτεχνία και κόμικς*, Αθήνα, Ιχώρ, 1998.

της νεοελληνικής λογοτεχνικής έκφρασης. (β) Έως το πέρας του συγκεκριμένου αιώνα είχαν διαμορφωθεί οι κεντρικές τάσεις της ελληνικής ποδοσφαιρικής λογοτεχνίας με υπόβαθρο φιλοσοφικό, οι οποίες συνεχίζονται εμπλουτιζόμενες με κείμενα μέχρι και τις μέρες μας: κείμενα με πυρήνα το ποδοσφαιρικό βίωμα, εκ των οποίων άλλα προσλαμβάνουν το άθλημα ως θετικό σηματορρό της ανθρώπινης ύπαρξης και άλλα ως αρνητικό παράγοντα της ατομικής και κοινωνικής ζωής· κείμενα στα οποία πρωτεύουν μεταφορές και παρομοιώσεις ως εκφραστικοί τρόποι, ώστε να δηλωθεί είτε θετικά είτε αρνητικά η υπαρξιακή περιπέτεια και με όρους ποδοσφαιρικούς· τέλος, κείμενα στα οποία το ποδόσφαιρο ως εικονοποιία και αναφορά επιτελεί ρόλο περιφερειακό, συμβάλλοντα, ωστόσο, στην ενδυνάμωση του νοηματικού ιστού.

Οι παραπάνω τάσεις αντανακλώνται και στη δόμηση της μελέτης μας, σε κάθε κεφάλαιο της οποίας τα λογοτεχνικά κείμενα εξετάζονται με όρους αλληλοσυσχέτισης και χρονικής διαδοχής, ώστε αφενός να σκιαγραφηθούν τα γραμματολογικά, ιστορικά, ειδολογικά και τεχνοτροπικά τους χαρακτηριστικά, αφετέρου να αναδειχθεί η φιλοσοφική τους θέση ως προς το άθλημα. Τι σημαίνει όμως φιλοσοφική θέση ενός λογοτεχνικού κειμένου και υπό ποια οπτική μπορεί αυτή να ψηλαφηθεί; Σε βασικά μελετήματα για τη διερεύνηση των σχέσεων της φιλοσοφίας με τη λογοτεχνία,⁸ απορρέει ως συνισταμένη φιλοσοφικών και φιλολογικών συνιστωσών η συγκρότηση «εξωτερικής» σχέσης, όταν στη λεκτική περιοχή του λογοτεχνήματος

8. Βλ., ενδεικτικά, Ole Martin Skilleås, *Philosophy and Literature. An Introduction*, Edinburg, Edinburg University Press, 2001· Eileen John – Dominic McIver Lopes (επιμ.), *Philosophy of Literature. Contemporary and Classic Readings. An Anthology*, Oxford, Blackwell Publishing, 2008· Στέλιος Βιρβιδάκης, «Ποίηση και/ως φιλοσοφία», *Ποιητική*, τχ. 15 (2015), σ. 127-178.

ανιχνεύονται ρητές αναφορές φιλοσόφων ή φιλοσοφικών απόψεων με διακριτή πατρότητα. Η σύμπτυξη σχέσης «εσωτερικής» ανιχνεύεται όταν προβάλλονται, λογοτεχνικώς ενσαρκωμένα, ερωτήματα υπαρξιακής αναζήτησης με ενδεχόμενη οικοδόμηση και απαντήσεων σε αυτά. Όπως ακριβόλογα έχει παρατηρηθεί ως προς τη θεωρητική διακρίβωση της «εσωτερικής» σχέσης λογοτεχνικών έργων με τη φιλοσοφία, κατά την καλλιτεχνική ανάπτυξη των λογοτεχνικών έργων που ενσωματώνουν τη συγκεκριμένη «εσωτερική» σχέση,

[...] ο στοχασμός, που συνδέεται εσωτερικά με την ποιητική του, «δείχνεται» ή «διαφαίνεται» μάλλον, παρά «λέγεται» άμεσα. Ανεξάρτητα από το αν σε τέτοια έργα συναντά κανείς συχνά και ρητές αναφορές σε οικεία θέματα και προβλήματα φιλοσοφικής υφής, η ίδια η οργανική σύνθεση μορφής και περιεχομένου, φανερώνει τις ιδέες που βρίσκονται στον πυρήνα της έμπνευσης, μέσα από την ανάπτυξη και τη διανοητική επεξεργασία της ενσάρκωσής τους με στίχους, σχήματα λόγου, εικόνες, ρυθμούς και ήχους, με διακριτή αισθητική στόχευση.⁹

Δεν είναι πολλοί οι συγγραφείς που κατά την εκδίπλωση των κειμένων τους για το ποδόσφαιρο αναφέρονται σε φιλοσοφικά συστήματα ή σε μορφές φιλοσόφων και στις ιδέες τους. Σαφώς περισσότεροι είναι εκείνοι οι οποίοι στα ποδοσφαιρικά τους κείμενα συσσωματώνουν την «εσωτερική» σχέση της φιλοσοφίας με τη λογοτεχνία και αρθρώνουν τον καλλιτεχνικό τους λόγο, συνδέοντας το ποδοσφαιρικό βίωμα με υπαρξιακές αναζητήσεις. Ας σημειωθεί επ' ευκαιρία το αυτονόητο: ο διαχρονικός, υπερτοπικός –και τελικά βαθύτατος– θεματικός πυρήνας της λογοτεχνίας, επομένως και της ποδοσφαιρικής λογοτεχνίας, δεν μπορεί παρά να είναι υπαρξιακός, με θεμελιωδέστερα πεδία τον έρωτα, τον χρόνο, τον θάνατο, τον αγώνα

9. Βιρβιδάκης, ό.π., σ. 136.

για δικαίωση του ανθρώπου ως οντότητας. Η αντικειμενική συστοιχία¹⁰ της λογοτεχνίας, που μας απασχολεί σε αυτήν την εργασία, είναι το ποδόσφαιρο και η σύνθετη δυναμική του ως εικονοπλασίας, βιώματος και συνθήκης, ώστε οι συγγραφείς να μπορέσουν λογοτεχνικά να μιλήσουν για τη χαρά, τη λύπη, τον ενθουσιασμό, τον ζόφο, την ένταση, την αγωνία, τα προβλήματα της ανθρώπινης κατάστασης, τόσο σε επίπεδο ατομικής εναντίωσης όσο και σε πεδίο κοινωνικής λειτουργίας. Κατά τούτο, ο επιμερισμός των ποδοσφαιρικών λογοτεχνικών κειμένων σε διαθέτonta και σε μη έχοντα υπαρξιακή στόφα ή και προέκταση είναι αδύνατος, ακριβώς επειδή όλη η αξία σχολιασμού λογοτεχνία είναι υπαρξιακή, είτε σε επίπεδο λεκτικής επιφάνειας, είτε σε επίπεδο θεματικού και συγκινησιακού πυρήνα, είτε σε αμφότερα τα επίπεδα.

Ως προς την εξεύρεση ελληνόγλωσσων κειμένων ποδοσφαιρικής λογοτεχνίας συνέβαλαν μια παλαιότερη προσπάθειά μας ως βιβλιογραφική διακρίβωση πρότασης για ανθολόγηση κειμένων,¹¹ ορισμένες ανθολογίες ποδοσφαιρικής λογοτεχνίας,¹²

10. «Ο όρος “αντικειμενική συστοιχία” σημαίνει μια κατάσταση ή ένα σύνολο γεγονότων που λειτουργούν ως “φόρμουλα” για την πρόκληση ενός συγκεκριμένου συναισθήματος σε ένα θεατρικό έργο (ή άλλο λογοτεχνικό κείμενο)» [= «The phrase “objective correlative” means a situation or set of events which act as the “formula” for evoking a particular emotion in a play (or other work of literature)»]· βλ. «The Meaning of T. S. Eliot’s “Objective Correlative” Explained», *Interesting Literature*: <https://interestingliterature.com/2021/07/ts-eliot-objective-correlative-explained-meaning-analysis/> [πρόσβαση στις 25.02.2022]. Το αν ο όρος αρχικά χρησιμοποιήθηκε με τη συγκεκριμένη σημασία το 1919 από τον T.S. Eliot στο δοκίμιό του «Hamlet and his Problems» ή το 1840 από τον Washington Allston στο «Lectures on Art» δεν έχει νόημα να συζητηθεί εδώ.

11. Δημήτρης Κόκορης, «Ελληνική ποδοσφαιρική λογοτεχνία: Εισαγωγή και βιβλιογραφική πρόταση για ανθολόγηση κειμένων», *Πόρφυρας*, τχ. 94 (2000), σ. 493-500.

12. Γιώργος Αναστασιάδης (επιμ.), *Στα γήπεδα η πόλη αναστενάζει* –

σχετικά αφιερώματα περιοδικών¹³ και εφημερίδων,¹⁴ το υψηλόβαθμης συγκινησιακής έντασης δοκίμιο του Νάσου Βαγενά «Ποδόσφαιρο και λογοτεχνία»¹⁵ και η ποδοσφαιρόφιλης ευαισθησίας και ποιητικής φιλαλληλίας μελέτη του Γιώργου Μαρκόπουλου *Εντός και εκτός έδρας. Το ποδόσφαιρο στη νεοελληνική ποίηση*.¹⁶ Ας σημειωθεί, παρενθετικά, ότι τα πνευματώδη βιβλία ξένων λογοτεχνών για το ποδόσφαιρο, που εγγιζουν όψεις της φιλοσοφίας του ποδοσφαίρου και έχουν μεταφραστεί και στη γλώσσα μας, δεν είναι και λίγα. Ξεχωρίζουν: *Ο πυρετός της μπάλας* του Νικ Χόρνμπι¹⁷ (στο οποίο η οπαδική αγάπη για την Άρσεναλ δεν συμπιέζει αλλά απελευθερώνει και το χιούμορ και τις λογοτεχνικές αρετές του συγγραφέα), *Τα χίλια πρόσωπα του ποδοσφαίρου* ή *Το ποδόσφαιρο στη σκιά και στο φως* του Εντουάρντο Γκαλεάνο,¹⁸ το *Ποδόσφαιρο*.

16 κείμενα για την παλιά Θεσσαλονίκη του ποδοσφαίρου και τον μπάσκετ, Θεσσαλονίκη, Ιανός, 1999· Γιάννης Η. Παππάς (επιμ.), Αρχίζει το ματς. Το ποδόσφαιρο στη λογοτεχνία, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2010.

13. *Το Τέταρτο*, τχ. 15 (1986)· *Η Λέξη*, τχ. 156 (2000). Το αφιέρωμα του *Δέντρον* στο ποδόσφαιρο, το οποίο εκτάθηκε σε δύο διπλά τεύχη του περιοδικού, εκδόθηκε στο ξεκίνημα του εικοστού πρώτου αιώνα· βλ. *Το Δέντρο*, τχ. 133-134 (2004) και τχ. 135-136 (2004). Το ίδιο ισχύει και για τους συλλογικούς τόμους: Θανάσης Θ. Νιάρχος (επιμ.), *Μόνο για άνδρες*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2002 και *Η Εντεκάδα*, Αθήνα, Μπαρτζουλιάνος & Παρουσία, 2010.

14. *Ελευθεροτυπία* (26.06.1998), *Η Καθημερινή* (04.10.1998) κ.ά.

15. Νάσος Βαγενάς, «Ποδόσφαιρο και λογοτεχνία», στο *Σημειώσεις από το τέλος του αιώνα*, Αθήνα, Κέδρος, 1999, σ. 132-137 [α' δημοσίευση: εφ. *Το Βήμα* (31.07.1994)].

16. Γιώργος Μαρκόπουλος, *Εντός και εκτός έδρας. Το ποδόσφαιρο στη νεοελληνική ποίηση*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2006.

17. Nick Hornby, *Ο πυρετός της μπάλας*, μτφρ. Βασίλης Αδραχτάς, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1999.

18. Το *El fútbol a sol y sombra*, του Eduardo Galeano, το βρίζουμε σε δύο νεοελληνικές μεταφράσεις: *Τα χίλια πρόσωπα του ποδοσφαίρου*, μτφρ.

Μια θρησκεία σε αναζήτηση Θεού του Μανουέλ Βάθκεθ Μονταλμπάν¹⁹ (οι δύο σπουδαίοι ισπανόφωνοι λογοτέχνες δίνουν ρεσιτάλ εμπνευσμένης αγάπης προς το άθλημα), καθώς και το *Οι φιλόσοφοι παίζουν μπάλα* του Μάρκ Πέριμαν,²⁰ ιδίως για τη μυθοπλαστικά νόμιμη και αναγνωστικά απελευθερωτική σύνδεση του αθλήματος με μεζόνες φιλοσόφους.

Η μελέτη μας δεν αποβλέπει στον σχολιασμό όλων των κειμένων της ελληνικής ποδοσφαιρικής λογοτεχνίας του εικοστού αιώνα, αλλά στη φιλολογική και φιλοσοφική διερεύνηση εκείνων που, κατά την αναπόδραστα υποκειμενική κρίση του γράφοντος, έχουν μια κάποια ιστορική σημασία (βλ. το επόμενο κεφάλαιο) ή αναδίνουν την αύρα της φιλοσοφίας του ποδοσφαίρου, εγκλιωτισμένη σε λειτουργική και συγκινησιακά δυναμική λογοτεχνική έκφραση. Η επισήμανσή μας εκκινεί από μια αναγνωστική παρατήρηση: σε βιβλιογραφικές, φιλολογικές και ανθολογικές σημάνσεις της ποδοσφαιρικής λογοτεχνίας μας έχουν εμφιλοχωρήσει και κείμενα των οποίων η λογοτεχνική θερμοκρασία είναι πολύ χαμηλή ή και κείμενα στα οποία το ποδόσφαιρο δεν πρωταγωνιστεί. Σε ορισμένες, μάλιστα, περιπτώσεις εκλαμβάνονται ως ποδοσφαιρικά ορισμένα κείμενα από την εικονοπλασία και τη θεματική των οποίων το ποδόσφαιρο απουσιάζει! Τέσσερα παραδείγματα για τεκμηρίωση των μόλις αναφερθέντων: (α) Όση εκτίμηση και αν έχουμε (και δικαίως έχουμε!) στη γενικότερη λογοτεχνική προσφορά του Κώστα Ταχτσή, πολύ δύσκολα θα χαρακτηρίζαμε ποίημα το άρρυθμο και άτεχνο στιχούργημα που θεμελιώνεται σε μια

Γιάννης Χρυσοβέργης, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1998, και *Το ποδόσφαιρο στη σκιά και στο φως*, μτφρ. Ισμήνη Κανσή, Αθήνα, Πάπυρος, 2016.

19. Μανουέλ Βάθκεθ Μονταλμπάν, *Ποδόσφαιρο. Μια θρησκεία σε αναζήτηση Θεού*, μτφρ. Κωνσταντίνος Παλαιολόγος, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2010.

20. Mark Perryman, *Οι φιλόσοφοι παίζουν μπάλα*, μτφρ. Αλέξανδρος Φιλίππιδης, εισαγ. Αντώνης Πανούτσος, επίμ. Κώστας Θ. Καλφόπουλος, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2006.

αφόρητα κοινότοπη μεταφορά, ανήκει στον χώρο της εντελώς αναμενόμενης και λαϊκίζουσας θυμοσοφίας (ας συμπίεσουμε σε παρένθεση το δηκτικό «αμπελοφιλοσοφίας»), τιτλοφορείται «Η ζωή μου»²¹ και ανιχνεύεται στο ποιητικό βιβλίο *Καφενείο το Βυζάντιο – κι άλλα ποιήματα 1950-1956*.²² (β) Το ότι οι ευγενείς κορασίδες της ξ ραψωδίας της *Οδύσσειας* του Ομήρου, με προεξάρχουσα τη Ναυσικά, πετάνε το τόπι η μία στην άλλη, φυσικά και δεν σημαίνει ότι παίζουν ποδόσφαιρο (το πολύ-πολύ να παίζουν κάτι σαν «τα μήλα»· το να παίζουν κάτι σαν «κορόιδο», κλοτσώντας το τόπι, όχι μόνον ιστορικά αλλά και κοινωνικά αποκλείεται!). (γ) Το ωραίο ποίημα «Ηχώ»²³ του Ανδρέα Εμπειρίκου αρθρώνει μια γενική εικονοποιία υπαρξιακού πυρήνα, στην οποία το ποδόσφαιρο, ακόμη και αν υπάρχει, απλώς υπονοείται, εφόσον ρητά δεσπόζουν οι «μπάλες ρούγκμπι σαν πεπόνια». Γήπεδα, κερκίδες και φίλαθλες «κομφές κυρίες και κορασίδες» ανιχνεύονται σε πολλά αθλήματα, ενώ «Goal! στα δίχτυα» μπαίνει και στο χόκεϊ, και στο χάντμπολ, και στην υδατοσφαίριση. (δ) Τέλος, στο ποίημα «Γήπεδο στο Κιέρι» του Νίκου-Αλέξη Ασλάνογλου,²⁴ το υποβλητικά εκφρασμένο και υπαρξιακά φορτισμένο «γήπεδο», που αρχικά δεν αποκλείει την πιθανότητα να είναι γήπεδο ποδοσφαίρου, κατά την ανάπτυξη των στίχων σβήνει την πιθανότητα, αφού δηλώνεται σαφώς από την ποιητική φωνή ότι το γήπεδο συμβάλλει στην «αποθέωση της καλαθοσφαίρας».

21. «Μια μπάλα υπήρξε η ζωή μου / κλώτσ' από δω / κλώτσ' από κει / γκολ! γκόολ!!! / το χάσαμε το παιχνίδι».

22. Κώστας Ταχτσής, *Καφενείο το Βυζάντιο – κι άλλα ποιήματα 1950-1956*, Αθήνα, Ερμής, 1972.

23. Βλ. Ανδρέας Εμπειρίκος, «Ηχώ», στο *Αι γενεαί πάσαι ή η σήμερον ως αύριον και ως χθες*, επιμ. Γιώργης Γιατρομανωλάκης, Αθήνα, Άγρα, 1984, σ. 26.

24. Από την ποιητική συλλογή του Νίκου-Αλέξη Ασλάνογλου, *Ο θάνατος του Μύρωνα*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Διαγωνίου, 1960.

Η εξεζητημένη σοβαροφάνεια είναι ενίοτε εχθρός της σοβαρότητας. Το χιούμορ χρειάζεται, γιατί αποκαθαίρει, προσγειώνει και λυτρώνει, ιδίως όταν μιλάμε για ποδόσφαιρο, του οποίου η παιγνιώδης φύση επιτρέπει το γέλιο, το πείραγμα, τον σαρκασμό, την παρωδία, δηλαδή τη διάτρηση της πομπώδους σοβαροφάνειας προς αποκατάσταση της ευέλπιδος και γεμάτης συναισθήματα σοβαρότητας. Ο μικρός αυτός πρόλογος της παραγράφου έγινε για να σημειωθεί ότι, μαζί με τρία κείμενα που θα αναφερθούν λίγο παρακάτω ως εναύσματα και μοχλοί παρακίνησης του γράφοντος για να ξεκινήσει τη μελέτη του, ανάλογο ρόλο επιτέλεσε και το εμπνευσμένο κινηματογραφικό σκετς των Monty Python «The Philosophers' Football Match». Δεν θα το σχολιάσουμε περαιτέρω, αλλά οι φίλες και οι φίλοι που μας τιμούν διαβάζοντας το πόνημά μας ας κάνουν ένα μικρό διάλειμμα και ας παρακολουθήσουν το σχετικό βίντεο.²⁵ Τα τέσσερα λεπτά παρακολούθησης, ακόμη και αν δεν τους κατευθύνουν προς το αβίαστο γέλιο, οπωσδήποτε θα τους οδηγήσουν στο εύχαρι χαμόγελο. Ο βρετανός καθηγητής φιλοσοφίας σε αμερικανικό πανεπιστήμιο Σάμιον Κρίτσλεϊ, στο δοκίμιό του «Τι σκεφτόμαστε όταν σκεφτόμαστε το ποδόσφαιρο», εντύπωσε με φιλοπαίγμονα διάθεση αλλά και ελκυστική εμβρίθεια,²⁶ ενώ ο ούγγρος κοινωνιολόγος Έλεμερ Χάνκισ, που πέρα από την καθηγεσία του σε πανεπιστημιακά ιδρύματα διετέλεσε και πρόεδρος της Δημόσιας Ουγγρικής Τηλεόρασης στις αρχές της δεκαετίας του 1990, στο άρθρο του «Ποδόσφαιρο και Φιλοσοφία»,²⁷ εκφράζει απλά και λιτά θέσεις της φιλοσοφίας του

25. Μπορείτε να το βρείτε στον σύνδεσμο https://www.youtube.com/watch?v=LfduUFF_i1A

26. Simon Critchley, *What We Think About When we Think About Football*, London, Profile Books, 2018.

27. Elemer Hankiss, «Football and Philosophy», *Monthly Review*, τχ. 18 (2002). Βλ. το άρθρο σε ελληνική μετάφραση Νίκου Παπαπολύζου:

ποδοσφαίρου, με τις οποίες ο κάθε ποδοσφαιρόφιλος θα συμφωνούσε:

Οι μπάλες είναι από τις πιο σημαντικές «γεννήτριες ελευθερίας» στη ζωή μας. Μια μπάλα ενσαρκώνει την ευτυχία. Μπορεί να αναπηδήσει προς κάθε κατεύθυνση. Μοιάζει να έχει τη δική της θέληση. Είναι ένα αντικείμενο αλλά, παρ' όλα αυτά, φαίνεται να είναι ελεύθερο. Εισάγοντας τον παράγοντα της τύχης και του απρόβλεπτου στο παιχνίδι, η μπάλα μετατρέπεται μια σκληρή και αληθινή ανθρώπινη μάχη σε αποθέωση της πνευματικότητας και της ελευθερίας. [...] Η πραγματική έκπτωση από τον Παράδεισο έρχεται μόνο αν η ιερότητα του παιχνιδιού βεβηλωθεί, αν η μαγεία χαθεί: Με τους παίκτες να εγκαταλείπουν τους αγγελικούς ρόλους τους και να αρχίζουν καβγά στο γήπεδο, με έναν κλέφτη διαιτητή, με τον κόσμο να συνειδητοποιεί ότι ένα παιχνίδι είναι στημένο, με τους θεατές να εισβάλλουν στον αγωνιστικό χώρο. Τέτοια γεγονότα προκαλούν ζημιά διαρκείας στον κόσμο και στην κοινότητα. Είναι πικρό ξάφνιασμα να συνειδητοποιείς την ευθραυστότητα του κόσμου της ελευθερίας, της πνευματικότητας και της αξιοπρέπειας, και να ξυπνάς ξανά (όπως θα γίνει μόλις τελειώσει το Παγκόσμιο Κύπελλο) στον λιγότερο φιλόξενο καθημερινό κόσμο μας.

Τέλος, ο τόμος *Soccer and Philosophy. Beautiful Thoughts on the Beautiful Game*²⁸ είναι ένα ευφρόσυνο περιβόλι ποδοσφαιρικής αγάπης με φιλοσοφικό υπόβαθρο. Όλα τα κείμενα έχουν γραφτεί από ανθρώπους που διδάσκουν σε πανεπιστήμια ή εκπονούν τη διδακτορική τους διατριβή. Η χιουμοριστική

<https://antikleidi.com/2011/11/20/soccer-and-philosophy/> [πρόσβαση στις 25.02.2022].

28. Ted Richards (επιμ.), *Soccer and Philosophy. Beautiful Thoughts on the Beautiful Game*, Chicago / La Salle – Illinois, Open Court, 2010.

διάθεση, η συναισθηματική έξαρση, οι ευφυείς συνδέσεις φιλοσοφίας και ποδοσφαίρου ξεχειλίζουν από τις σελίδες. Οι προσπάθειες, δείγματος χάριν, για οικοδόμηση συσχετισμού του ποδοσφαίρου με τον Πλάτωνα,²⁹ τον Αριστοτέλη,³⁰ τον Καντ³¹ ή τον Κίρκεγκωρ³² δεν είναι ακλόνητα πειστικές, αλλά είναι οξυδερκείς, ενίοτε ανατρεπτικές και υφολογικά ευέλικτες (εντελώς απόμακρες από το βαρύ ακαδημαϊκό ύφος που συχνά προκαλεί τα γνωστά αλλά μη ομολογούμενα βαθιά χασμουρητά). Ακόμη και όταν δεν πείθουν απολύτως τον αναγνώστη για την ευστάθειά τους, τουλάχιστον κινητοποιούν τη σκέψη του και την ευμένειά του, διαμορφώνοντας κλίμα αναγνωστικής ευφορίας. Ανάμεσα στους σαράντα έναν συγγραφείς του συλλογικού τόμου υπάρχουν και δύο γυναίκες. Δεν πρόκειται απλώς για μια politically correct κίνηση του επιμελητή του τόμου Τεντ Ρίτσαρντς, γιατί απλούστατα οι κυρίες αποδεικνύουν με το κείμενό τους ότι ξέρουν από μπάλα.³³ Παρότι καθηγήτριες σε αμερικανικά πανεπιστήμια, η καρδιά τους βρίσκεται στο αγαπημένο τους Βίλα Παρκ του Μπέρμιγχαμ, όταν αγωνίζεται η Άστον Βίλα. «Λιονταρίνες κόκαλο» («The Lions» είναι το προσωνύμιο των παικτών και των οπαδών της Άστον Βίλα³⁴), προβάλλουν

29. Antonis Coumoundouros, «Plato and the Greatness of the Game», *Soccer and Philosophy*, ό.π., σ. 63-74.

30. Matthew A. Kent, «Aristotle's Favorite Sport», *Soccer and Philosophy*, ό.π., σ. 47-62.

31. Luca Vargiu, «Kant at the Maracanã», *Soccer and Philosophy*, ό.π., σ. 172-184.

32. Andre Krnac, «Kierkegaard at the Penalty Spot», *Soccer and Philosophy*, ό.π., σ. 327-334.

33. Anne C. Osborne – Danielle Sarver Coombs, «Villa till I Die!», *Soccer and Philosophy*, ό.π., σ. 241-250.

34. Έμβλημα του συλλόγου είναι το χρυσό λιοντάρι. Στην Ελλάδα, η απόδοση του προσωνυμίου «χωριάτες» στους παίκτες και τους οπαδούς της ομάδας ίσως να οφείλεται σε εσφαλμένη κατανόηση και συνακόλουθα

τη σωκρατικής προέλευσης και πλατωνικής επεξεργασίας πρόσληψη της φιλοσοφίας ως μελέτης θανάτου³⁵ τόσο στον τίτλο όσο και στο κλείσιμο του κειμένου τους, συνδέοντάς τη μέσω του στίχου ενός οπαδικού τραγουδιού³⁶ με την αγαπημένη τους ομάδα: «Βίλα έως τον θάνατο!» (= «Villa till I die!»). Φυσικά «έως τον θάνατο»! Η καθεμία και ο καθένας μας στην πορεία της ζωής ενδέχεται να αλλάξει σύζυγο, σπίτι, χόμπι, δουλειά και επαγγελματική κατεύθυνση, τόπο διαβίωσης, πολιτική ιδεολογία και κόμμα, φίλες και φίλους. Για κάθε άνθρωπο, μόνον οι εξ αίματος συγγενείς (των γονέων και των παιδιών, βέβαια και κατά κύριο λόγο, περιλαμβανομένων), και η ομάδα, για τον γνήσιο ποδοσφαιρόφιλο και ως εκ τούτου αναπόφευκτα οπαδό, δεν αλλάζουν με τίποτα. Δεν χρειαζόμαστε ούτε τη φιλοσοφία ούτε τη λογοτεχνία για να μας το επιβεβαιώσουν, αφού πρόκειται για μια μεγάλη και βιωματικά ελεγμένη αλήθεια. Τις χρειαζόμαστε, ωστόσο, για την εκτύλιξη της μελέτης μας. Οπότε, είναι καιρός να προσγειωθούμε στο ταπεινό, στενό, μα οικείο πεδίο της ελληνικής ποδοσφαιρικής λογοτεχνίας και των φιλοσοφικών διαστάσεών της, ώστε να διερευνήσουμε αρχικά το αφετηριακό του στάδιο.

μετάφραση του ονόματος του συλλόγου: «Έπαυλη [= Βίλα και, συνεκδοχικά, στολίδι] του Άστον» (= περιοχή του Μπέρμιγχαμ) ονομάζεται ο σύλλογος, και όχι «Χωριό του Άστον» (= Aston Village).

35. Βλ. Πλάτωνος, *Φαίδων*, 63.b.4 – 69.e.2.

36. Τα τραγούδια και τα συνθήματα των ποδοσφαιρικών γηπέδων ενέχουν έμμετρο ρυθμό και ορισμένα είναι ευφυή. Ωστόσο, όπως έχει επισημανθεί (βλ., για παράδειγμα, Λέων Α. Ναρ, *Το παιχνίδι της εξέδρας. Σχολιασμένα συνθήματα από τα ελληνικά γήπεδα*, πρόλ. Παύλος Τσίμας, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2014), αρκετά από αυτά, υπερβαίνοντας τις περιοχές του σκώμματος ή και της αφιέρωσης του οπαδού στον σύλλογο, υποδαυλίζουν το μίσος προς τον ποδοσφαιρικό αντίπαλο, στοιχείο που αντίκειται στον πυρήνα της φιλοσοφίας του αθλήματος.

*Αναγκαία διευκρίνιση: επειδή αυτές οι γραμμές χαράσσονται με νωπές τις απάνθρωπες, φρικώδεις δολοφονίες των αιμινήστων Άλκη Καμπανού και Μιχάλη Κατσουρή, επιβάλλεται να αποσαφηνιστεί ότι η «έως θανάτου» αφιέρωση του ποδοσφαιρόφιλου στον σύλλογό του σημαίνει ακριβώς το αντίθετο από την εξόντωση του αθλητικού αντιπάλου· δηλώνει την οριστική και αμετάκλητη ένταξη στον σύλλογο, αλλά ταυτόχρονα και την υπαρκτική μέθεξη στην ευρύτερη ποδοσφαιρική κοινότητα, εξέχοντα μέλη της οποίας βεβαίως είναι και οι αντίπαλοι ποδοσφαιριστές και οπαδοί. Το ποδόσφαιρο συγκεφαλαιώνει τη βαθύτατη επιθυμία και απόφαση του συνανήκειν με άξονα την ομάδα μας αλλά και τις αντίπαλες ομάδες, γιατί χωρίς αυτές απονεκρώνεται το άθλημα. Οι θεράπουσες και οι θεράποντες των ομαδικών αθλημάτων συνειδητά γνωρίζουν και, εάν όχι, ανεπιγνώστως συναισθάνονται ότι δίχως τον συμπαίκτη αλλά και χωρίς τον αθλητικό αντίπαλο η οντότητά τους μηδενίζεται. Πολύ απλά: χωρίς τον αντίπαλο δεν υπάρχεις! Ως εκ τούτου, τα ομαδικά αθλήματα, με κορυφαίο το αναντίρρητα δημοφιλέστερο, καλλιεργούν την κουλτούρα τού εν αθλητική συγκρούσει συνυπάρχειν, και αυτό είναι κάτι που αφορά και τη φιλοσοφία του ποδοσφαίρου και τη λογοτεχνική έκφρασή της. Ο Κωστής Παπαγιώργης έβαλε, πολύ σωστά, σε εισαγωγικά τον επιθετικό προσδιορισμό της ποδοσφαιρικής «“αδελφοκτόνου” έριδας»,³⁷ η οποία οξύνεται μόνο κατά την ώρα του αγώνα. Η φιλοσοφική προδιάθεση οδήγησε τον δοκιμογράφο στην πορεία από το ατομικό βίωμα στην τεκμηριωμένη γενίκευση και τον βοήθησε στη διανυγή αποσαφήνιση του παιδαγωγικού ρόλου της ποδοσφαιρικής αλάνας:

37. Κωστής Παπαγιώργης, «Σκληραγωγία στην αλάνα», εφ. *Η Καθημερινή* (04.10.1998).

Χωρίς καμιά υπερβολή, στη μικρή κονίστρα (όντως, η κόνις περισσεύει...) το παιδί ανακάλυπτε το βάρος της διαφοράς του από τους άλλους και τον ακατάλυτον δεσμό που το κρατούσε δέσμο της παρουσίας τους.³⁸

Οι φοβερές αλλοιώσεις της φύσης του ποδοσφαίρου, που εμφανίζονται ή και γιγαντώνονται σαν προεκτάσεις και συνέπειες του αθλήματος (τυφλή βία, χουλιγκανισμός, άδικη και σπαρακτική απώλεια ανθρωπίνων ζώων, δωροδοκίες, εμπορευματοποίηση και στοιχηματισμός στα όρια του παροξυσμού, κάθε είδους ανήθικες και απάνθρωπες συμπεριφορές), αποτελούν πεδίο μελέτης της κοινωνιολογίας και της ψυχολογίας και, οπωσδήποτε, δεν συμμετέχουν στον σχηματισμό του πυρήνα της φιλοσοφίας του ποδοσφαίρου, παρότι εν μέρει αποτυπώνονται σε αρνητικά προς το ποδόσφαιρο λογοτεχνικά κείμενα. Ορισμένοι λογοτέχνες επιλέγουν να εκφράσουν καλλιτεχνικά αρνητικές όψεις της ζωής, που πιστεύουν ότι εκπροσωπούνται ή και εκπληγάζουν από το ποδόσφαιρο. Φυσικά και δεν πρέπει (άλλωστε, ούτε και γίνεται) να επιβάλλονται φραγμοί στη λογοτεχνική έκφραση, αλλά θα μπορούσαμε να αντιτείνουμε πως άλλο πράγμα είναι η βαθύτερη φύση του ποδοσφαίρου ως ομαδικού αθλήματος και άλλο οι στρεβλώσεις ή και οι κτηνωδίες, οι οποίες στο κοινωνικό πεδίο φορούν επιφανειακά μια ποδοσφαιρική φανέλα, αλλά επί της ουσίας αδυνατούν να συγκαλύψουν την ανθρωπίνη μικρότητα, την ανηθικότητα, την έλλειψη στοιχειώδους λογικής, τα κοινωνικά προβλήματα και τα αιμοσταγή ένστικτα. Ακριβώς αυτό το σύνθετο και δυναμικό δίπολο, στο οποίο συσσωματώνονται ο αγωνιστικά και συλλο-

38. Παπαγιώργης, ό.π. Πολιτικές και φιλοσοφικές διαστάσεις του ποδοσφαίρου, προβάλλοντας την ομαδικότητα ως δίαυλο της προσωπικής ολοκλήρωσης, αναδιψά και ο Ζαν Κλωντ Μισέλ στο βιβλίο του *Το ομορφότερο γκολ ήταν μια πάσα*, μτφρ. Νίκος Μάλλιαρης, Αθήνα, Μάγμα, 2020.

γικά θετικός πυρήνας της φιλοσοφίας του ποδοσφαίρου αλλά και ορισμένες δυνάμει αρνητικές προεκτάσεις του αθλήματος, σκιαγραφείται από τον Στέφεν Μπορτζ, όταν αυτός περιγράφει το ποδόσφαιρο όχι απλώς σαν παιχνίδι με δύο ημίχρονα, αλλά και ως αθλητική και κοινωνική δραστηριότητα με δύο όψεις.³⁹

39. Steffen Borge, «A game of two halves», *The Philosophy of Football*, London / New York, Routledge, 2019, σ. 69-70.